

Huszár Mihály

A gabonakereskedelemtől a kommunista lapszerkesztésig

A Lengyel–Mayer zsidó család a 19–20. században

Bevezetés

A 19. század elején már magyarosított vezetéknevet viselő Lengyelek a Somogy megyei Marcaliban élő zsidók egyik tekintélyes családjának számítottak. Az első letelepedő családtagok árendabérléssel, majd ingatlanvásárlással, gabona-, fa- és borkereskedelemmel integrálódtak a helyi társadalomba. Az izraelita felekezet szakadását követően a neológ irányultságú hitközségben befolyással rendelkeztek, és vagyonukhoz méltó módon a segélyezésből és adományozásból is kivették részüket. A családtagoknak a vallással kapcsolatos hűsége szinkronban állt a magyarosodás iránti elköteleződésükkel. A helyi társadalomba történő beilleszkedés három nemzedéken keresztül sikeresnek számított, azonban a negyedik generáció tagjai a 20. század első évtizedét követően lassan, de biztosan a zsidó identitás részleges vagy teljes feladásával az asszimiláció útján már kifelé haladtak.

A családtörténet keretezését két idézet jelöli ki. Az első Lengyel József fa- és borkereskedő sírfelirata 1894-ből: „Hithű és hazafi, nagyeszű s jó egyaránt...”, a második unokájának, Lengyel József írónak az önvallo-mása 1971-ből: „Először is egy magyar író, mikor elszakad a szülőföld-jétől, akkor a hajszálgökökerek nagy része elszakad.”¹

□ Huszár Mihály, történész, főmuzeológus, Marcali Múzeum,
email: huszarstruve@gmail.com

1 Lengyel József: *Az őszinteség lépcsőin*. Budapest: Magvető, 1974. 405.

Betelepülő bérlő – házbirtokos nemzetőr

Az 1830-as és 1840-es években a kistérségi piachelyként működő, és a Széchenyiek egyik jelentős uradalmi központját jelentő Marcaliban zsidó kereskedők látták meg a lehetőséget. Nagykanizsa regionális szerepe is amellet szolt, hogy innét alakítsák a nyugat-magyarországi kapcsolataikat. A letelepedést a zsidó vallási intézmények alapítása, temetőnyitás, imaház építése és a közösség demográfiai létszámának bővülése követte.² A történeti forrásokban először Lengyel Sámuel és Rudolf (héber nevén Reuben 1803/5?–1872) neve került elő, akik 1832-ben a Kanizsai és Kéthelyi (ma Széchenyi és Rákóczi) utcák sarkán álló postaállomás és beszálló vendégfogadó mögötti területet bérletbe kapták, hogy arra házat építsenek.³ Egy másik családtag, Lengyel Farkas („Wolf Lengyel”) 1851-ben a közösség egyik vezetőjeként ismert, aki Morgenstern Mihály (1823?–1889) leendő, német nyelven elkészített rabbiszerezését többek mellett az aláírásával ellátta.⁴ Az 1846–47-es év községbírói számadása szerint az ekkor nagyjából 2000 fős településen az árendabérlők száma 91 fő volt, akik között a vezeték- és az utónév alapján bizonyíthatóan 12 fő izraelitát találunk (például Lengyel, Mitzki, Hofman, Deutsch). A zsellérek között is szerepeltek jónéhányan, a 60 főt számláló rétegből 16–17-en (például Lengyel, Büchler, Kohn, Klein) számíthatóak a zsidó közösséghez. Ha az adózó családfőket számoljuk így össze, akkor 1846-ban körülbelül 30 családból állt a hagyományos keretek között működő zsidó község (kehila) létszáma.⁵

A 1848–49-es forradalom és szabadságharc idején készített községbírói számadásban a zsidó családfők közül Mitzki Kálmánné (9 forint 14 krajcár), Lengyel Farkas (5 forint 94 krajcár), Krausz József (3 forint

2 Kepecs József (szerk.): *A zsidó népesség száma településenként (1840-1941)*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 1993. 240. A marcali zsidók létszáma 1840 és 1880 között ugyan körülbelül 20–30 főről 395 főre emelkedett, de 1920-ra (338 fő) már erős csökkenést mutatott, amelyet követett a gyermekszám visszaesése is.

3 Móricz Béla: *Marcali múltja az első világháborúig*. Marcali: Múzeum Alapítvány – Polgári Marcaliért Egyesület, 2012. 362; Andrassy Antal: Marcali és Noszlopy Gáspár. In: Kanyar József – Gál József – Laczkó András (szerk.): *Marcali története. Várostarténeti tanulmányok I. kötet*. Marcali: Marcali Városi Önkormányzat, 1991. 209–248, itt: 244.

4 Morgenstern Mihály rabbiszerezése (1851). Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár, HU HJMA X-60-1-11.

5 *Somogy Vármegye Számvevőségének iratai. Községbírói számadások. Marcali 1846–47. évi községbírói számadása*. Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Vármegyei Levéltára, HU-MNL-SML-IV.411.c.; Fényes Elek: *Magyarország Geographiai Szótára*. III. kötet, Nyomtatott Kozma Vazulnál, 1851. 66.

17 krajcár) és Lengyel Rudolf (3 forint 16 krajcár) fizette a legtöbbet, ezzel jelezve, hogy a családtagok elismerésre méltó vagyona tettek szert.⁶ Lengyel Rudolf 1846-ban 10 forint 6 krajcár járandósággal a második legvagyonosabb árendabérlők egyike. Számos ingatlan megszerzése után ez azt jelentette, hogy a helyi gazdasági életbe való beilleszkedése jól sikerült. Lengyel Rudolf társadalmi integrációjának jelentős lépése volt, hogy 1848 szeptemberében ő is csatlakozott a nemzetőrség helyi alakulatához, így jelezve a magyar ügygel való azonosulását.⁷ 1869-ben tovább rangosodott a helyi tehetősek között, amikor 500 forint éves jövedelemmel első lett a marcali zsidó adózók között. Egy másik hitsorsosával, Hoffman Mihállyal és egy harmadik betársulóval, Krausz Dáviddal ekkor meg tudták venni a grófi uradalomtól a már említett postaállomás és a beszálló vendéglő épületét.⁸ (A régi zsidó temetőben álló síremlékének szövegében a szegényeket pártoló közösségi tevékenységét is megemlégették.)⁹

Az 1860-as évek végére a zsidó lakosok tulajdonába került a mai Széchenyi utca déli sorának legtöbb uradalmi, volt árendás épülete, a közösség pedig az utcaképet meghatározó új épületek és üzletek felépítésével – nem utolsósorban működő hitközségi intézményeik, majd egyesületeik révén – végleg beilleszkedett Marcali társadalmába.¹⁰ Ezek azok az évek, amikor a keresztény többség által is elismert rabbi, Morgenstern Mihály és a másik értelmiségi személy, Mitzger Miksa (1831–1901) körorvos mellett a zsidó iparosok és kereskedők a település

6 *Somogy Vármegye Számvevőségének iratai. Községbírói számadások. Marcali 1846–47. évi községbírói számadása, 1847.; Somogy Vármegye Számvevőségének iratai. Községbírói számadások. Marcali 1848–49. évi községbírói számadása.* Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Vármegyei Levéltára, HU-MNL-SML-IV.411.c.

7 Andrassy, 1991. 244. Rajta kívül még három zsidó kereskedő neve szerepelt a nemzetőrök listájában. Hofman József (1822–?), Miczki Lipót (1827–?) és Spiegel Gáspár (1820–?).

8 Marcaliban. (Újdonságok). *Somogy*, 1869. január 19. 3; Récsei Balázs: Somogy kereskedőinek és iparosainak összeírása 1869-ben. In: Bősze Sándor (szerk.): *Somogy Megye Múltjából, Levéltári Évkönyv 36.* Kaposvár: Somogy Megyei Levéltár, 2005. 77–178, itt: 146–147; Gál József: Közművelődés–közműveltség a századfordulón Marcaliban. In: Kanyar et al., 1991. 371–460, itt: 376; Móricz, 2012. 313–315, 346, 353.

9 Andrassy, 1991. 241. A síremlék feliratának magyar fordítása: „Itt van eltemetve egy értékes, becsületes fiú Reuben, aki nem csak támogatta, de vagyonát és otthonát is megosztotta a szegényekkel/nyomorultakkal. A közösségében/gyülekezetében emlékezetes marad a neve. Szívében mindig a hűség Isten felé fordult. Munkáját, tudását és megértését a menny szolgálatára ajánlotta, békére találjon 5632 Kislev 27 napján. Lelke legyen bekötve az élet kötelékébe.” – héberről magyarra fordította: Zeev Paskesz. Itt köszönöm meg Rózsás Szabolcs segítségét.

10 A térkép forrása: Móricz Béla: *Marcali története az első világháborúig című kézirat melléklete.* Marcali Múzeum, MMTD Lsz. 2014. 3. 31.

gazdasági életének is integráns részévé váltak.¹¹ Az 1860-as évektől a szociális és kulturális ügyekben tevékenykedő zsidó és keresztény tagságú egyesületek az országos mintát (amilyenek a kaszinók voltak) követve az együttműködés és a magyarosodás helyi fórumai lettek.¹² 1868-ban az emancipációs törvény kihirdetését követően Marcaliban is az ország számos hitközségéhez hasonlóan hálaadó istentiszteletet tartottak, sok helyen még a helyi keresztény elit tagjai is osztoztak az izraeliták örömeiben.¹³

Jakab Dezső (1864–1932), Komor Marcell (1868–1944): A marcali zsinagóga, 1906. Marcali Múzeum gyűjteménye

- 11 Hazai hírek. Marczali Mihály, *Egyenlőség*, 1889. október 13. 7–8; Móricz, 2012, 394. Dr. Mitzger Miksa 1871-től volt marcali járási körorvos, 1890-ben a vármegyei fenntartású marcali közkórház alorvosa lett. Domonkosné Szalai Zsuzsanna: Jankovich László, Somogy vármegye főispánja tiszteletére készített fényképalbum 1885-ből. Somogy megye tisztikarának 1885. évi adattára. In: Récsi Balázs (szerk.): *Somogy Megye Múltjából, Levéltári Évkönyv 43–44*. Kaposvár: Somogy Megyei Levéltár, 2014, 45–46.; Huszár Mihály: Marcali első rabbija. Morgenstern/Marczali Mihály élete, identitásának tényezői és kapcsolati hálója. In: Dénes Iván Zoltán (szerk.): *Magyar – zsidó identitás-minták*. Budapest: Ráció Kiadó, 2019. 13–41, itt: 22–23.
- 12 Lásd erre vonatkozólag bővebben: Silber, Michel K.: A zsidók társadalmi befogadása Magyarországon a reformkorban. A „kaszinók”. *Századok*, 1992/1. 113–114. Bősze Sándor: Marcali egyesületeinek története (1867–1918). In: Kanyar et al., 1991. 347–369, itt: 362.
- 13 Marcalira vonatkozólag lásd: Meghívás. *Somogy*, 1868. február 4. 3; Komoróczy Géza: *A zsidók története Magyarországon. II. 1849-től a jelenkorig*. Pozsony: Kalligram Kiadó, 2012. 91.

Gabonakereskedő – harcos hitközségi vezető

A család következő generációjához tartozó, marcali első zsidó községi képviselőtestületi tagja Lengyel József, héber néven Josef ben Ruven Halevi (1832–1895), Rudolf fia, termény- és borkereskedő, tekintélyes tagja lett a hitközségnek. 1869-ben „új honpolgárként” Hoffman Mihállyal együtt az első zsidó községi esküdtnak választották.¹⁴ Lengyel József 1874-ben a település keresztény és zsidó férfijaiból szerveződő Marcali Dalkör alelnöke is volt egy időben.¹⁵ A marcali és gombai szőlőhegyen nagyobb birtokokkal rendelkezett.¹⁶

Az 1868–69-es izraelita egyetemes gyűlés, a „nagy szakadás” a legkisebb vallási közösségek életében is jelentős változásokat eredményezett.¹⁷ A Somogy megyei képviselőjelöltek között a marcali főrabbi is elindult, a megválasztásig azonban egy vitákkal terhes, a vármegyei hitközségek súlyát és befolyását megmutató, mindössze két hónapig tartó folyamat vezetett el. A kongresszusi küldöttválasztás megszervezésében részt vett a Somogy vármegyei vezetés, amely a hitközségek előjáróinak részvételével egy értekezleten döntött a központi választmány 28 fős tagságáról. Ebbe a marcali hitközség tagjaként – kiemelt helyi tekintélyként – Lengyel József is bekerült. A vármegyét négy választókerületre, a csurgóira, a kaposvárira, a lengyeltótira és a szigetvárira osztották fel. A választási előkészületek levezénylésére héttagú albizottságot hoztak létre, amelynek Lengyel József szintén tagja lett, sőt az összeíró bizottság póttagjává is megválasztották. A lengyeltóti kerületre vonatkozó névjavaslatát („Marczali–Lengyeltóti–Tabi Választókerület”) is elfogadták. Az október 27-i második választmányi ülésen a választókerületi elnököket is megválasztották, s a lengyeltóti kerületben Lengyel József tölthette be ezt a pozíciót.¹⁸ Lengyeltótiban rendezték meg azt a választást 1868. október 18-án, amelyen Morgenstern Mihály a marcali

14 Jünker Gusztáv: Az izraelita congressus ügye Somogyban. *Somogy*, 1868. november 10. 2.; Marczaliban. (Újdonságok). *Somogy*, 1869. január 19. 3.

15 Más forrásokban Polgári Dalkör. Gál, 1991. 376.

16 Marczali Henrik: *Emlékeim*. (Sajtó alá rendezte: Gunszt Péter.) Budapest: Múlt és Jövő, 2000. 148. A közeli szomszédai Kozma Sándor ügyvéd, főszolgabíró, későbbi királyi főügyész és Marczali Henrik egyetemi tanár, történetíró voltak.

17 Lásd erre vonatkozólag Jakov Katz: *Végzetes szakadás. Az ortodoxia kiválása a zsidó hitközségekből Magyarországon és Németországban*. Budapest: Múlt és Jövő Kiadó, 1999. 297–311.

18 Csóti Csaba: A Somogy megyei izraelita központi választmány dokumentumaiból, 1868. In: Bószé, 2005. 19–76, itt: 43–52.

és a tabi hitközség által felkért Kuttna Salamon (?–?) 1854 és 1870 között tevékenykedő, önmagát orthodoxként meghatározó kaposvári rabbi indult el. A szavazás eredményeként a marcali jelölt 206, míg ellenfele 170 szavazatot kapott, így a marcali főrabbi képviselte a somogyi négy kerület egyikét a gyűlésen.¹⁹

Lengyel József identitásával kapcsolatban csupán egyetlen dokumentumban találhatunk olyan utalásokat, amelyek rávilágítanak a jogki-terjesztést követő önérzetes zsidó álláspontra, valamint a neológ zsidó és keresztény együttélés anomáliáira. A megyei hitsorsosok között az időnként felbukkanó kitérés- és kikeresztelkedési ügyek erős visszhangra találtak. Egy ilyen, 1871-ben történt esetet illusztráló, élesebb polémiát tükröző nyílt levélváltást örökített meg a Somogy című megyei lap. Komesz György kaposvári plébános olvasói levelében leírta az izraelita vallást elhagyó 60 éves, nőtlen Sauer József történetét. Amint írta, a két, „több ezer forintot érő” kaposvári ház tulajdonosa – akinek már két testvére és édesanyja is kitért – gyermekkorától vonzódást érzett a kereszténység tanaihoz.²⁰ Sauer József „a saját izraelita hitsorsosai netáni gúnyolásai”-tól kísért, és a plébános által közzétett, propagandaértékű megkeresztelésének esete többeket válaszevél írására sarkalt. Schwarz Samu ügyvéd, kaposvári hitközségi elnök rövid levelében kijelentette: „önök [római katolikusok – H. M.] Sauer József kereszténnyé tételével semmit sem nyertek, mi pedig még kevesebbet veszítettünk.”²¹

19 Csóti, 2005, 41–42, 75–76. Az eredményt követően a tabi orthodox küldöttek óvást intéztek, mert megsértve érezték magukat, hogy a központi választmányhoz és a miniszterhez intézett, a tabi szavazást kérelmező indítványuk ellenére Lengyeltótiiba kellett utazniuk. A vesztes fél és hívei rögtön, a jegyzőkönyv aláírását is mellőzve elutaztak.

20 Komesz György: Keresztelés Kaposvárott, 1871. febr. 12. *Somogy*, 1871. február 21. 2. „Az ó és új szövetségi szentírást összetartva, tanulmányoztam, a Conversations Lexicocon leginkább a vallásra vonatkozó közleményeit figyelem és szorgalommal olvastam, komolyan fontolgattam, mely vallásra: reformat, lutherán, katolikra térjek-e át? okoskodtam, haboztam, olvasgattam – és egykor erős lón meggyőződése, mintha csak súgta volna valaki csak a katolika hitre, mert csak a katolika hitben van a szent igazság, ezen kívül nincs – nem is lehet üdvösség – érett megfontolással, szilárdul, változatlanul elhatároztam, hogy Isten segítségével katolikus leszek. Midőn tanításkor előadám, mily sok kellemetlenséggel kell találkoznia, nehézségekkel megküzdenie a világ, saját izraelita hitsorsosai netáni gúnyolásai miatt – elmondá ő héber nyelven s magyarul is a 26 –ik zoltárt. Ha tábor áll ellenem, nem fogok inogni.”

21 Schwarz Samu: Tiszt. Komesz György plébános úrnak! *Somogy*, 1871. március 7. 4.; Konrád Miklós szerint: „A kitértekkkel szemben a neológ értelmiség nem volt sem olyan indifferens, sem olyan lenézően ellenséges mit azt a menjen aki menni akar, illetve hulljon a férgese jelmondatokban összegezhető és szüntelenül ismételt álláspont.” Lásd: Konrád Miklós: Vallásváltás és identitás. A kitért zsidók megítélésének változásai a dualizmus korában. *Századok*, 2010/1. 3–46, itt: 38–39.

A (somogy)sámsoni Erdélyi Ferenc védelmébe vette Sauer Józsefet, és a következőket írta olvasói levelében: „[...] ajánlanám Izrael fiainak az igazságos mértéket. Ne csak annak örüljenek, ha a szabad eszmék és szabad elvű törvények oltalma alatt keresztényből zsidó lehet a mai nap valaki, hanem annak is, ha zsidóból kereszténnyé lehet anélkül, hogy tettét vagy szinte szándékát gyanúsítanák nyilvánosan megbélyegeznék, mert ily meggondolatlan buzgóság éle csak ellenük fordulhatna ismét leginkább.”²²

Lengyel József – Schwatz Samu állításait támogatandó – Marcaliból 1871. március 14-én küldött levelében a kérdéshez a következőképpen szólt hozzá: „Hazánk egyik városában ehhez egészen hasonló eset adta magát elő a hol szinte egy már aggkorban előhaladt kereskedő áttért a keresztény valláshoz s halála után végrendelete le volt szorítva egy kis szobrászattal. – (war mit keinen Büste heschwert) melynek formája egy kis macska és egy kis egér vala, mely alatt következő német vers volt olvasható: So wenig, wie die todte Katz die Maus nicht frisst,/ So wenig wird ein getaufter Jude je ein guter Christ [Ahogy a halott macska se eszik egeret, / Úgy a keresztelt zsidóból se lesz jó keresztény. – H. M.]”²³ Lengyel József április 11-én megjelent másik nyílt levelében Erdélyi Ferenc tisztességes kereskedőkre tett becsmérítő megjegyzéseit utasította vissza. Mondatai széles műveltségről, latin, francia, német nyelvű filozófiai művek, valamint a Talmud elmélyült ismeretéről tettek tanúbizonyságot. Végezetül saját hitében való meggyőződéssel jegyezte meg a kikeresztelkedőről: „Nem bánom, ha négy lovas hintón viszik [Sauer Józsefet – H. M.] mennyország felé: én inkább gyalog járok e földön esernyő nélkül a legnagyobb esőben s várom míg biztos telegrammok érkeznek.”²⁴

A hatvanas évei elején járó Lengyel József egy 1894-es kimutatás szerint a Marcali 25 legtöbb adót fizető személye és intézménye között (a két takarékpénztárt és a telkeseket nem számítva) szereplő 11 zsidóból 578 forint éves adójával (kétszeres adózó) az első volt.²⁵ A következő

22 Erdélyi Ferenc: Ellennyilatkozat. *Somogy*, 1871. április 4. 4.

23 Lengyel József: Sauer József Kaposvárott történt megkeresztelése tárgyában 3.-dik kiadásban. *Somogy*, 1871. március 14. 4.

24 Josef ben Ruven Halevi: Lengyel József fakereskedő felelete Erdélyi Ferenc úrnak a hittudományról. *Somogy*, 1871. április 11. 3–4.

25 Marcali járás főszolgabírájának (főjegyzőjének) iratai. Közigazgatási iratok. 6652/1896. Marczali nagyközség legtöbb adót fizetőinek névjegyzéke 1895. évre. Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Vármegyei Levéltára, HU-MNL-SML-IV.419.a. A keresztény vagyonosok közül természetesen gróf Széchényi Andor Pál földbirtokos volt az első (7696 forint 3krajcár), de megtaláljuk Ádám János plébánost is a 7. helyen.

évben síremlékére a magyarosodás hívei által vallott hitvallását vésték fel: „Mestere szó s tettnek, nemes érzés s hévteli voltál; Hithű és hazafi, nagyeszű s jó egyaránt...”²⁶

Törekvő vállalkozó – tönkrement egzisztencia

A következő generáció képviselője, Lengyel József és Fischer Terézia fia, Pál (1863–1913) korán bekerült a családi közös gabona-, fa-, bor- és szeszkereskedésbe, amelyet 1865-ben hivatalos céggé szerveztek át.²⁷

Lengyel Pál azt a vállalkozói típust képviselte, akinek szeme előtt a gyors meggazdagodás és a gazdasági életben való befolyás szerzése lebegett. Édesapjának a fa- és borkereskedői üzletét vezette, emellett 1898-ban a Marczali Általános Hitelszövetkezet alelnöke lett, majd apját követve 1904-ben a Marczali Általános Takarékpénztár Rt. egyik cégvezetője.²⁸ Továbbá a település elöljáróságának és 34 fős képviselő-testületének hat virilista zsidó tagja között is szerepelt a neve.²⁹

A vállalkozó túlzott ambícióit a település új (Vasút, majd Erzsébet) utcájában az 1898-ban Hónig Dezső budapesti építésszel megterveztetett és ifj. Sztelek Ferenc helyi építőmesterrel kiviteleztetett villaszerű lakóháza mutatta.³⁰ Az épületről József fia, a későbbi író így nyilatkozott: „Szegény apánknak nagyzási mániája volt, akkora házat épített, hogy már berendezni nem tudta.”³¹

A gazdasági bajok azonban már 1897 decemberében kezdődtek, amikor hatósági zár alá vették a „Lengyel József és Fia termény- és borkereskedő cég” pincéjében tartott borkészletet, majd Lengyel Pált borhamisítás vétsége miatt több mint 6800 forint büntetésre és borkészletének

26 A síremlék magyar és héber nyelvű feliratokat tartalmaz.

27 *Központi Értesítő*, 1891. október 15. 1813.; Czégbejegyzések. *Sürgöny*, 1865. július 20. 6.

28 *Központi Értesítő*, 1904. március 27. 428.

29 Marcali járás főszolgabírájának (főjegyzőjének) iratai. Közigazgatási iratok. 6274/1897. Özv. Hoffman Mihályné levele. Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Vármegyei Levéltára, HU-MNL-SML-IV.419.a.; Marcali járás főszolgabírájának (főjegyzőjének) iratai. Közigazgatási iratok. 6773/1898. Marczali község elöljáróinak és képviselőtestületi tagjainak névjegyzéke. Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Vármegyei Levéltára, HU-MNL-SML-IV.419.a.

30 Csomós László: Mayer Alapítvány, dr. Dénes Antal, Lengyel Pál kapcsolata. (1978. IV. 6.). Marcali Múzeum Adattára, Lsz. A-2376.

31 Horányi Barna: Séta a szülőfaluban. *Somogyi Néplap*, 1974. május 1. 5.

elkobzására ítélték.³² A hibás gazdálkodás következményei a vállalkozás további ágazataiban is megjelentek. Lengyel Pál 1900 körül a fellendülő sertéskereskedelembé való bekapcsolódás céljából telephely létesítése végett a földjeire kölcsönt vett fel. Zálogba tette mindenét, és megvette a nagygombai Forgách Antal gróf gyermekeitől, Celestintől és Bélától az addigra „ócskának” tartott kastélyt és a majorság épületeit.³³ „A gombai Forgách grófok volt istállói előtt a hizlaldához fürdők, cementezett medencék épültek, igaz a fürdők vizét gémeskútból töltötték fel. A kastély fekete-fehér parkettás, gyönyörű termeiben kukorica és dara állt kupacokban. A legnagyobb teremben – két átellenes sarkában óriási kandallók – állt a darálómotor. A másik ugyanilyen teremben a benzínmotor. Az egész épület remegett, mikor járt a motor és a malom őrölt. A gépszijak a két terem közti, kitárt ajtó félfái között csattogtak. Az apám tönkretette a nagyszerű régi kastélyt” – emlékezett vissza Lengyel József.³⁴ Az 1895-ben kitört és a századforduló éveiben tetőző, az állatkereskedelmet tönkretevő, pusztító sertésvész következtében a még igazán be sem indult vállalkozás 1907-re csődbe ment.³⁵ Lengyel Pál kénytelen volt adósságai rendezésére kiárusítani az egész gombai gazdaságát.³⁶ A tönkrement vállalkozó a törlesztések elől feltételezhetően már az év második felében családjával Budapestre költözött.³⁷

Lengyel Pál több marcali ingatlanát, köztük az Erzsébet utcai villát az 1908. március 1-én megkötött adásvételi szerződés alapján a főszolga-

32 Borhamisító elítélése. Lengyel Pál marczali-i termény és borkereskedő elítélése. III. fokú ítélet. *Borászati Lapok*, 1899. február 26. 185.

33 Huszár Mihály: Kastélyok, villák és az uradalom. A Forgách család somogyi épületei és nagygombai majorsága. In: Szirácsik Éva (szerk.): *Nagyváthy és a magyar uradalmak*. Budapest: Unicus, 2017. 235–249, itt: 239–240; Lengyel József: *Bécsi portyák*. Budapest: Magvető, 1970. 25–26; Böröcz István: *Visszaemlékezve gyermekkoromra*. 1976. Kézirat. Marcali Múzeum Adattára, MMA Lsz. A-122.

34 Lengyel, 1970. 25–26.

35 Csomós László: *Gróf Forgách Antal nagygombai barokk kastélyának műleírása és tusrájzai*. 1963. (Kézirat). Marcali Múzeum Adattára, MMA Lsz. A-2301. 1; Éber Ernő: *A magyar állattenyésztés fejlődése*. Budapest: Közgazdasági és Jogi, 1961. 345. 1900 és 1904 között 750 000, míg 1905 és 1909 között 944 000 darab volt az elhullott és kiirtott sertések száma. Húsz év alatt mintegy négy és fél millió volt az összes sertésvesztés.

36 Lengyel, 1970. 26.; Paál László: Somogyi tájak, emberek. Lengyel József szülőföldjén. *Somogyi Néplap*, 1978. október 8. 5. Miután minden felszerelésen túladdott, a park fáit – egy kivételével – kivágatta és eladta, legkésőbb 1907-re elbontatta az addigra dűledező kastély épületét is. A Nagygomba legnagyobb épületének tégláiért csupán 3000 Koronát kapott. A köznyelvben a terület (Lengyel-kert) – annak ellenére, hogy majdnem egy évszázadig a Forgáchok birtokában volt – mégis a csupán fél évtizedig tulajdonos Lengyel Pál nevét őrizte meg a mai napig.

37 Huszár, 2017. 239–240.

bíró felesége, Lehner Vilmosné Hencz Jolán vásárolta meg.³⁸ Lengyel Pál nevét márciusra törölték a takarékpénztári és hitelszövetkezeti igazgatósági tagok közül, de felügyelőbizottsági tagsága megmaradt.³⁹ 1913 februárjában utolsó lakhelyén, a terézvárosi Rózsa utcában halt meg, a halotti bejegyzés szerint mint földbirtokos. A zsidó szertartás szerinti ceremónia – a marcali izraelita temetőben nyugvó felmenőjével ellentétben – a Kozma utcai temetőben zajlott. A volt marcali polgár búcsúztatásán a szülőhely takarékpénztárának néhány tisztségviselője és hitközségi tagok is tiszteletüket tették.⁴⁰

Lengyel Pál síremléke a Kozma utcai temetőben. Jaros Gábor felvétele, 2016.
Marcali Múzeum gyűjteménye

38 Adás-vevési végzés (1911. október 23.). Marcali Múzeum, MMTD 2018.1. 118; Adás-vevési szerződés (1908. március 19.). Marcali Múzeum, MMTD 2018. 1. 151.; Nyugta a Lengyel Páltól vásárolt ingatlanról (1908. június). Marcali Múzeum, MMTD 2018. 1. 152.; Nyugta 800 Korona felvételéről (1908. április 1.). Marcali Múzeum, MMTD 2018. 1. 153.

39 *Központi Értesítő*, 1908. február 23. 292.; *Központi Értesítő*, 1908. május 3. 801. *A Marcali Általános Takarékpénztár Részvény-társaság Igazgatóságának jelentése és zárszámadása az 1909-ik évről és meghívó az ezerkilencszáztizedik évi január hó 23-án tartandó XVIII. évi rendes közgyűlésre*. Marcali: Mizsur Ádám Könyvnyomdája, 1910. 6–7, 9. (Gágó Róbert magángyűjtő szíves engedélyével.)

Az igazgatóságból ugyan kikerült, de érdekes módon a felügyelőbizottság elnökeként szerepelt a neve a takarékpénztári közgyűlést az 1909-es évről tájékoztató dokumentumban.

40 Csomós Gergelyné levele Sztelek Ferenc részére (1913. február 24. Marcali.) Marcali Múzeum Adattára, Csomós László építész hagyatéka. Gysz. 3650.

Magyar-zsidó polgár – kommunista magyar író

A család negyedik generációjához tartozó, későbbi híressé vált költő, író, szerkesztő Lengyel József 1896. augusztus 4-én az uradalomtól bérelt Fő (ma Széchenyi) utcai lakóházban született Lengyel Pál és a tapolcai születésű Withmann Johanna/Janka (1873–1945) egyetlen gyermekeként.⁴¹ A fiú a két évvel korábban meghalt nagyapja nevét örökölte. Az izraelita elemi iskola négy évét 1902 és 1906 között még Marcaliban végezte el, majd 1906 szeptemberétől egy évig Keszthelyre járt a pre-montrei gimnáziumba. A család Pestre költözését követően, 1907 szeptemberétől a Barcsay utcai gimnáziumban tanult tovább. Az érettségi után beiratkozott a jogi és bölcsészeti karokra, de építész akart lenni, majd egy jó barátja tanácsára mégsem ezt az irányt választotta. „A család meg jogászt akart belőlem csinálni. A joghallgató úgy végzi az egyetemet, hogy irodába is jár emellett; özvegyasszony fiának így kell előrejutni. Aztán persze mégsem jut előre... Igen...”⁴² Az írói pályát választotta.

Lengyel Józsefnek a neológ zsidósághoz kötődő gyermek- és kora ifjúkorát követő identitáskeresésében az első világháború utolsó éveit hozták el a markáns váltást. Először 1916-ban Kassák Lajos *A Tett* és a *Ma* című lapjaiban költőként jelentkezett, később onnan kiválva a forradalmi szocialista írók csoportjának tagjaként publikált. Szabó Ervin hatására 1918-ban már antimilitaristaként agitált, majd 1919-ben kommunista párttag és a *Vörös Újság*, valamint az *Ifjú Proletár* című lapok szerkesztője lett. Kommunista világképe élete végéig meghatározta identitását: hol párttagként, hol kizártként és elítélt számúzótként – 1938 és 1955 között összesen 17 évet töltött lágerekben és kényszerlakhelyeken –, Magyarországra való hazatérését követően pedig a szocialista rendszer belső kritikus értelmiségjeként tartották számon.⁴³

Marcalihoz való személyes kötődése – egyúttal a családja társadalmi helyzetét meghatározó kapcsolata a helyi zsidósággal – az 1919 őszéig fenntartott alkalmi rokonlátogatások kivételével fokozatosan meglazul-

41 A családnév egyes forrásokban Wittmannként szerepel. Йозеф Лендел: Просроченный долг. Татьяна Лендел (отр.), Москва: ТИПОГРАФИЯ КЕМ, 2016. 442.; Horányi Barna: Séta a szülőfaluban. *Somogyi Néplap*, 1974. május 1. 5; Paál László: Somogyi tájak, emberek. Lengyel József szülőföldjén. *Somogyi Néplap*, 1978. október 8. 5.

42 Szabó József: *Lengyel József alkotásai és vallomásai tükrében*. Budapest: Szépirodalmi, 1966. 20–21.

43 Interjú Lengyel Tatjánával az édesapja munkásságáról. Készítette: Huszár Mihály, 2022. augusztus.

hatott. 1919. októberi Ausztriába menekülését követően az 1920-as években az édesanyjával csak kétszer tudott találkozni.⁴⁴ Withmann Janka időközben az 1928-ban megözvegyült Drucker Mihályhoz, a Marcali Takarékpénztár Rt. ügyvezető pénztárosához ment feleségül.⁴⁵ Az édesanya vallásosságáról sokat sejtető az a két tény, hogy a hitközség tekintélyes vezetőjével házasodott össze, amikor Budapestről visszakerült a somogyi járásszékhely neológ zsidó közegébe. 1938-ban az új marcali rabbi beiktatási ünnepségén a nőegylet nevében köszöntötte Lówy Adolfot.⁴⁶

Az írónak az eloroszosodott balti német családból származó második feleségétől, Tatjana Kizevaltertől egyetlen leánya született, Tatjana 1940-ben. Vele soha nem beszélt zsidó gyökereiről, amelyekről azonban a felesége bizonyosan tudhatott. (Jelenleg nem tudjuk, de erősen valószínű, hogy hivatalosan a felekezetből nem kezdeményezte a kitérést.)⁴⁷ Nem írt semmilyen megjegyzést, konkrét állásfoglalást zsidóságával kapcsolatosan, egyszerűen negligálta a kérdést. Sőt, az önéletrajzírásával kapcsolatban is elutasító álláspontot képviselt, amikor ezt írta: „Más tart vissza az önéletrajz, a memoár írásától. Az, hogy barátaim, mikor annyira bíznak bennem, egyben túlbecsülik őszinteségemet. Igaza volt bizalmuknak, mikor feltételezik, hogy nem fogok hazudni. De tévedtek, mikor azt hitték, hogy az önéletrajzban mindent, ismétlem, mindent elmondanék magamról, tehát azt is, ami úgynevezett „rossz fényt” vetne életemre. Ha pedig nem mindent mondom el, akkor hiába igaz a legutolsó szóig, amit elmondtam, egészében ez mégse egyéb, mint szépítés, lakkozás. Kereken kimondva: csupa igaz részletből összekomponált

44 Interjú Lengyel Tatjánával, Lengyel József író leányával. Készítette: Huszár Mihály, 2019. augusztus.

45 Kormos Gyula (szerk.): *Magyar Pénzügyi Compass, II. kötet, 1922-23.* Budapest: Apolló Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1923. 1176; Gröbl Lászlóné: A szülőföld képe Lengyel József műveiben. In: Laczkó András (szerk.): *Találkozások Lengyel Józseffel.* Marcali: Marcali Városi Tanács V.B. 1984. 84.

46 Dr. Lówy Adolf rabbibeiktatásának forgatókönyve és a meghívottak listája. (1938). Marcali Múzeum, MMTD Lsz. 2022. 10. 2. Második férje 1941-ben halt meg, Withmann Janka így másodsorra is megözvegyülve, a férje első házasságából származó leányával, Drucker Mariskával (1905–1944) valószínűleg egy háztartásban élt. A marcali zsidókkal együtt 1944-ig május végén deportálták őket először a tabi, majd a kaposvári gettóba, ahonnan Auschwitzba kerültek. Withmann Janka azonban további kényszermunkatáborokba került, az utolsó adat szerint 1945. február 8-án a szombathelyi kórházban halt meg. Lásd Huszár Mihály: *Marcali zsidók. Egyén és a közösség szerepe a magyar-zsidó történelemben.* PhD Disszertáció. Pécs, 2023. 178, 453.

47 Interjú Lengyel Tatjánával, 2019.

hazugság. Egy ilyenfajta életrajzot szégyenletesebbnek tartanék, mint azokat a dolgokat, melyek közlésétől tartózkodok.”⁴⁸

Lengyel József

MEK OSZK

Több rövidebb, hivatalos eljáráshoz becsatolt önéletrajzában marcali családjának csak a polgári társadalmi állását említette meg. A személye iránt támasztott elvárásoknak megfelelően leszűkítette a származására vonatkozó adatok közlését. Az 1947. február 7-én alekszandrovi kényszerlakhelyén készített önéletrajzában így fogalmazott: „Magyar író vagyok, 1896-ban polgári családban születtem, (...)” A másik, 1955. november 28-án, a hazatérése után készített, de nem publikált életútösszegzésben pedig így vallott: „1896. augusztus 4-én születtem Marcaliban, Somogy megyében. Apámnak szülöje volt, s 1912-ig, haláláig, jómódban éltünk.”⁴⁹ A származásával kapcsolatban a későbbi autobiográfiákban (1961, 1962, 1963), újságcikkekben megjelent beszámolókból és interjúkból is jellemzően a szülőhelyhez való kötődést és a családi szőlőbirtokhoz való erős érzelmi kapcsolat fontosságát emelte ki. Későbbi, 1959-től datált megnyilatkozásaiban az állandó életrajzi adatok között szerepelt, hogy kisbirtokos családból származott és a bécsi

48 Szabó, 1966. 5–6.

49 Laczkó András: Tengerbe dobott kulcsok? Vonások Lengyel József portréjához. In: Laczkó, András (szerk.): *Sors és példa. Tanulmányok Lengyel Józsefről*. Marcali: Marcali Városi Tanács V. B. 1987. 18–35. 22, 25. Az apa valójában 1913-ban halt meg. Az író eltévesztette a halálozási évszámot.

tudományegyetemen végezte tanulmányait, valamint a Magyarországi Kommunista Párt (MKP) alapításában való részvételét emelte ki.⁵⁰

Lengyel József 1975-ben bekövetkezett haláláig, tehát majd hatvan éven keresztül rendszeresen publikált.⁵¹ Terjedelmes kéziratos naplót vezetett, amelyet ma az MTA Kézirattárában őriznek.⁵² Ezekben az írásművekben sincs nyoma a zsidósággal kapcsolatos viszonyának, ugyanakkor beszédek lehetnek egyes írások biblikus témái. Első önálló kötete 1923-ban *Ó Hit-Jeruzsálem... Gábrriel Lajos változásai* címmel jelent meg. Biblikus címválasztásában is tükröződik az identitásváltás okozta határhelyzet (1918–1919). Ekkor Sinkó Ervin krisztianus felfogásával rokonszenvezett, majd azt írta, hogy nem lett tolsztojánus, sem gnosztikus. „Ateista voltam? Anarchista? Nehéz volna ezt most meghatározni...” A zsidóságból való kilépés dilemmája, elrejtett vívódásainak rögzíthető leírása az „Ó Hit-Jeruzsálem című versének utolsó szakaszában fejthető

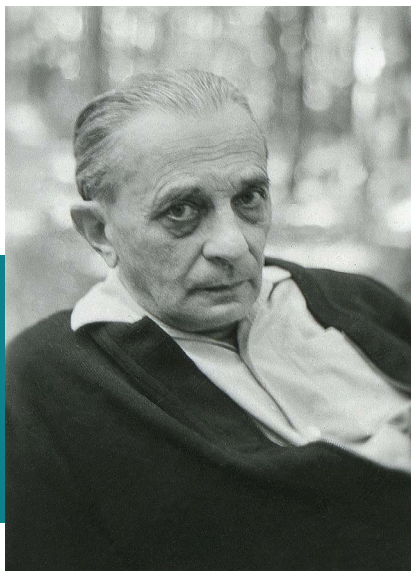
50 Horányi Barna: Séta a szülőfaluban. *Somogyi Néplap*, 1974. május 1. 5.; Gröbl, 1984. 82.; Laczkó, 1987. 26–27.

51 Lengyel József börtönből írt levelei. *Új Hold*, 1989/1. 335–356; Interjú Lengyel Tatjánával, 2022. augusztus. Lengyel József sokoldalú írói és költői munkásságában kiemelt jelentőséggel bírnak az *Ígész*, az *Oldás és kötés*, a *Prenn Ferenc* hányattatott élete avagy *Minden tovább mutat és a Visegrádi utca* című írásművei. Ezek közül számos kötetből készült híressé vált filmalkotás is, közülük a *Szinetár Miklós* rendezte *Ígész* és a *Jancsó Miklós* rendezte *Oldás és kötés* a leghíresebbek. Lengyel József a legutóbbi években vált – elsősorban leányának állhatatos munkája eredményeképpen – „a Gulag magyar írójává”, hiszen szemtanúként először számolt be cenzúra nélkül egy szépirodalmi alkotásban a szovjet büntetőtáborok és kényszerlakhelyek zárt világáról. Az író az 1955-ös hazatérését követően ezt tekintette a legfontosabb írói és emberi céljának. Az 1961-ben megjelent, még Szibériában elkezdett *Ígész* ciklusát (összesen hat mű) 1958-ban fejezte be. 1962 októberében engedélyezték az *Elejétől a végéig* című, a Gulag-tematikát nyíltan bemutató kötetének publikálását. Ez megelőzte a Szovjetunióban az említett év novemberében megjelent, Alekszandr Szolzsenyicin által írt *Ivan Gyeniszovics egy napja* című regényt. Hazatérését követően az író 1957-ben *József Attila-díjat*, 1963-ban pedig *Kossuth-díjat* kapott, ugyanakkor a kommunista rendszer saját tapasztalatai, markáns és következetes véleménye miatt „belső kritikusként” tartotta számon. Megnehezítették könyveinek kiadását, időnként cenzúrázták is a műveit. A városi tanács 1980-ban posztumusz díszpolgári címet adományozott számára, két év múlva pedig tudományos emlékülést tartottak róla. Hat év múlva, 1986-ban a város múzeumában az író születésének 100. évfordulója alkalmából állandó Lengyel József-emlékszobát rendeztek be, valamint szobrot avattak a tiszteletére, sőt az intézményt is róla nevezték el. 1990 után a múzeumot ugyan átnevezték, de az író emlékezete ma is élő, hiszen már két szobor is tiszteleg előtte: az egyik a marcali híres személyiségeket bemutató *Széchenyi utcai szoborparkban*, míg a másik a *Lengyelkert utcában*, az egykor Lengyel Pál tulajdonában álló telken.

52 Lásd *Lengyel József noteszeiből. 1955–1975.* (Válogatta, sajtó alá rendezte és az előszót írta: Major Ottó.) Budapest: Magvető, 1989.

fel: „S tudom mindenre Hit-Jeruzsálemben van a felelet! / De azon a kapun bemenni nem tudok.”⁵³

Lengyel gyermekkorától a bécsi emigrációs évekig tartó életútját megörökítő írásai 1970-ben *A bécsi portyák* címmel az életműsorozat darabjaként láttak napvilágot.⁵⁴ Ennek első fejezetében önfelmentő módon fogalmazza meg, miért nem ír bizonyos témákról: „Nagy szó a gyermekkori élmény intenzitása, de nem kevésbé fontos az agy rostáló képessége, mely kihullajtja a lényegtelent.”⁵⁵ A gyermekkorával kapcsolatos erős hatású emlékek részletes leírásában az apa és fiú kapcsolat és a vállalkozó polgár apa bemutatása a központi téma, ugyanakkor zsidóságának kérdéskörét egyáltalán nem említi.⁵⁶

Lengyel József portréja
Marcali Múzeum gyűjteménye

53 Lengyel, 1970. 45–47; Lengyel József: *Ó Hit-Jeruzsálem*. Budapest: Magvető, 1973. 63–64; Ugyancsak bibliai történetet dolgoz fel az *Ézsau mondja...* 1969-ben megjelent novellájában. Lásd Lengyel József: *Ézsau mondja...* Budapest: Szépirodalmi, 1969. 6–31.

54 Lengyel József: *Ó Hit-Jeruzsálem. Gábel Lajos változásai...* Wien: Írók Könyvkiadó Vállalata, 1923; Lengyel, 1970.

55 Lengyel, 1970. 5.

56 A somogyi szülőhely közelsége és hasonló életvilága miatta érdemes utalni Gyergyai Albert (1893–1981) író, műfordító, irodalomtörténész *Anyám meg a falum* című, a nagybajomi gyermekkorát bemutató önéletírására. Ennek a könyvnek központjában első-sorban az édesanya személye állt. Lengyel József elhallgatásához hasonlóan Gyergyai már-már kínosan kerül a zsidóságával kapcsolatos utalásokat. Egy-két elejtett szó és mondat (Hágár-Sára, templomi istentisztelet leírása a zsinagóga szó említése nélkül) kivételével csak a családi viszonyok részletezése sejteti a különböző társadalmi rétegekhez tartozó népes család zsidóságát. Gyergyai Albert: *Anyám meg a falum*. Budapest: Szépirodalmi, 1972; a szülőhelyet későbbi években bemutató kötet: Gyergyai Albert: *A falutól a városig*. Budapest: Szépirodalmi, 1979.

Az első marcali küldöttség, amely felvette a kapcsolatot vele, 1967-ben kereste fel budapesti otthonában. Paál László beszámolójában a következőt olvashatjuk: „Szülőfalujára tereltük a beszélgetést. Kérdezett, megvan-e még a szülőháza. Megemlítette a családi szőlőbirtokot, ami kint terült el a gombai hegyen, a Berzsényi-szőlő közelében. (...) Emlékeiről érdeklődtem. – Korán elkerültem Marcaliból. Csak az elemi iskolát jártam ott. És régen volt... meg sok minden történt azóta.”⁵⁷ A „hazatérésre” 1974-ben került sor, amikor meghívták az író Marcaliba. A megyei napilap részletes beszámolója és az utazáson vele tartó leánya elmondása szerint a gyermekkorával kapcsolatos helyszíneken ekkor sem hangzott el semmilyen utalás családjának zsidó származására. A marcali vendégségnek pedig nem képezte részét a zsidó temetőben nyugvó nagyszülők és a rokonság síremlékeihez való ellátogatás.⁵⁸ A szülőfölddel kapcsolatos emlékek felidézése során legtöbbször ismételten az apai/nagyapai gombai szőlőbirtokot és a Berzsényi-féle szőlő fontosságát domborította ki. „Nekünk odahaza a nagyapámról maradt, gyönyörű szőlő volt a mindenünk. Domboldalon volt, tövében szép présház. Én a kertészek mindenható csodatevését szerettem volna ebben a csodák kertjében megtanulni.”⁵⁹

Virilista ügyvéd – megtört hitközségi vezető

Marcali társadalmában betöltött magas presztízsét és a zsidó közösségekben való befolyását mindvégig megőrizte Lengyel Pál testvére, Sarolta (1865–1935), aki 1885-ben ment férjhez dr. Mayer Ignác ügyvédhez. Mayer Ignác a járásban található egyik kis faluban, Csákányban született 1856-ban.⁶⁰ Jogi diplomája megszerzése után, 1884-ben nyert felvételt

57 Paál László: *Találkozások Lengyel Józseffel*. Laczkó, 1984. 77–79. 77.

58 Horányi Barna: Séta a szülőfaluban. *Somogyi Néplap*, 1974. május 1. 5.; Leskó László: A Visegrádi utca írója. Irodalmi tudományos ülészak Marcaliban. *Somogyi Néplap*, 1982. május 21. 3.; Лендел, 2016. 4–5.

59 Grübl, 1984. 80–85, itt: 82.; Vajda György: Hármasszobrászat. In: Laczkó, 1987. 3–6, 3. Lengyel József: A gombai szőlő. Berzsényi nyomában. *Somogyi Néplap*, 1976. május 7. 5.; Лендел, 2016. 470–472.; Interjú Lengyel Tatjánával, 2019. Ez volt az a szőlőbirtok, amelyet az édesanyja 1945-ben bekövetkezett halála után megörökölt a kényszerlakhelyen élő író. A hagyatéki eljárás papírjait a szovjet hatóságok 1951 körül eljuttatták hozzánk. Az író négy év kitarató ügyintézését követően tudta örökségének ügyét lezárni, majd hazaköltözését követően adta el ezt az ingatlant.

60 Mayer Ignác szülei Mayer Sámuel és Blaunhorn Betti voltak. Marcali Születési Anyakönyv. I. kötet. 39. Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár.

a zalaegerszegi ügyvédi kamarába, majd megnyitotta a marcali irodáját.⁶¹ Tehetőségét jól illusztrálja az a tény, hogy húsz évnyi sikeres praktizálás és a Lengyel-vagyonnal való gazdálkodás eredményeként 1903-ban a régi Lengyel-lakóház és a vállalkozás helyszínén felépítette a település első, emeletes, neobarokk stílusjegyekkel rendelkező lakóházát. Ennek emeleti része volt a családi otthon, míg alul bérelhető üzleteknek és a Marczali Általános Takarékpénztár Rt. irodájának biztosítottak helyet. A nagygombai szőlőhegyen pedig jelentős gazdasági funkciót ellátó faverandás pincevillát építtettek fel, ahol külön vincellér foglalkozott a szőlő- és gyümölcsstermesztéssel.⁶² Mayer Ignác 1000 koronás csillárt adományozott 1906-ban az 50 000 koronás felajánlásokból elkészült új zsinagóga díszítésére.⁶³

Mayer Ignác neve rendszeresen szerepelt a község képviselő-testületének névsorában a virilista zsidó lakosok egyikeként.⁶⁴ A vagyonos polgárok 1913-as listájában a harmadik legtöbb adót fizetőként írták össze, míg 1915-ben a megye 200 olyan vagyonos személye közé tartozott, akik 20 000 korona éves jövedelemmel rendelkeztek, és így hadiadót kellett fizetniük.⁶⁵ Az ügyvéd a település pénzügyi életében is fontos szereplőnek számított, hiszen a már említett Marczali Általános Takarékpénztár Rt. igazgatóságának tagja és ügyésze volt évtizedeken keresztül.⁶⁶ A település jelentős oktatási szerveződésében, a Polgári Iskolai Egyesületben (1908-tól), majd a Polgári Leány Iskolai Egyesületben is elnökként dolgozott.⁶⁷ A zsidó közösségben szintén megkerülhetetlen befolyással rendelkezett, hiszen vezetőségi képviselő-testületi tagként és az 1890-es években hitközségi elnökként is egyaránt tevékenykedett.⁶⁸ Amint egy

61 1875-ben érettségizett a pécsi főgimnáziumban. [Szerző nélkül]: Harminc éves találkozó. *Pécsi Közlöny*, 1905. augusztus 9. 3.

62 Az építész egy Kovács nevű budapesti tervező, míg a kivitelező ifj. Sztelek Ferenc helyi építőmester volt. Csomós László: Mayer Alapítvány, dr. Dénes Antal, Lengyel Pál kapcsolata. (1978. IV. 6.), 1978.

63 A helybeli izraelita polgárok. *Marczali*, 1906. szeptember 23. 3.

64 Marcali járás főszolgabírójának (főjegyzőjének) iratai. Közigazgatási iratok. 6773/1898. Marczali község előjáróinak és képviselőtestületi tagjainak névjegyzéke. Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Vármegyei Levéltára, HU-MNL-SML-IV.419.a.

65 [Szerző nélkül]: Marcali legtöbb adófizetői. *Somogyvármegye*, 1913. december 18. 4.; Sajat tudósítónktól: Somogy hadiadói, Közel kétszázán fizetnek hadiadót. *Somogyvármegye*, 1915. október 24. 3. Sonnenfeld Jakab 854 korona, Krausz Jakab 1050 korona, Scheiber Ferenc 810 korona, Böhm Samu 730 korona.

66 Magyar Pénzügyi Compass. II. kötet. 1922-23. 1923. 1175.

67 Móricz, 2012. 346.

68 [Szerző nélkül]: Rabbi beiktatás. Kaposvár, 1891. március 11. melléklet 3.; a Marcali Izraelita Hitközség levele (1896). Marcali Múzeum, MMTD Lsz. 2017. 10.2.

vagyonos polgártól elvárták, jótékonysági ügyekben rendszeresen adományozott kisebb-nagyobb pénzüsszegeket is.⁶⁹

Lengyel Sarolta és Mayer Ignác egyetlen gyermeke, István (1895–1919) 1895-ben született.⁷⁰ Az 1913-tól jogi tanulmányokat folytató fiatalember művelt és progresszív szellemiségű lehetett. Jó példa erre, hogy a Világ című újság által meghirdetett és Ady Endre budapesti szobrának felállítását célzó gyűjtésre 50 koronát küldött.⁷¹ Szociális elkötelezettségére további adalék, hogy 1919 februárjában a nagygyombai földmunkás szervezet (SZDP) vezetőségi tagjaként írtak róla. A Tanácsköztársaság kikiáltását követően már ügyvédjelölt volt, és a Somogy megyei munkástanács egyik tisztségviselőjeként vállalt szerepet.⁷² Mindezek a tevékenységek elegendőnek bizonyultak ahhoz, hogy a direktórium bukását követően a fehérekülönítményesek a befolyásos édesapa ellenére őt is letartóztassák, és a kínzásokat követően 1919. augusztus 31-én az inkei erdőben kivégezzék.⁷³

A megtört szülők egyetlen fiuk elvesztésének egyik okozóját – a helyi közvélekedés szerint – unokatestvérében, Lengyel Józsefben találták meg. Azzal vádolták, hogy fiukat beszervezte a kommunista mozgalomba.⁷⁴ A gyászoló Mayer házaspár a hagyományos zsidó közösségi gondoskodás alapján fiuk emlékére „Mayer István Árvaházi Alapítvány” néven a családi vagyona épülő alapítványt hozott létre. Mayer Ignácné halálát követően 1935-től az alapítvány ügyeit – ezek közé tartozott a jelentős méretű szőlőbirtok működtetése, az üzlethelyiségek bérbeadása, egyéb mezőgazdasági jövedelmek kezelése – egy igazgatóbizottság kezelte, ám az épület még 1940-ben sem készült el, így az intézmény nem kezdhette meg működését.⁷⁵

69 [Szerző nélkül]: A marcalii tűzoltók estélye. *Somogyvármegye*, 1913. január 9. 5.

70 Fényes László: Bibó Dénes. Az aranyarkantyú és a pénzestárca. *Népszava*, 1925, július 18. 5.

71 [Szerző nélkül]: Szobrot Ady Endrének. *Világ*, 1919. február 8. 5.

72 Szervezkedő gyűlés Nagygyombán. *Somogyi Hírlap*, 1919. február 16. 5; Fényes László: Bibó Dénes. Az aranyarkantyú és a pénzestárca. *Népszava*, 1925, július 18. 5. Részben ugyanilyen tartalommal és pontos jegyzőkönyvi idézettel jelent meg cikk az Új Előre című amerikai magyar munkáslapban. [Szerző nélkül]: Hogyan gyilkolt le 30 embert Bibó, a Horthyvéreb. A fonyódi és a marcali tömeggyilkosság története. *Új Előre*, 1925. augusztus 10. 6.

73 Huszár, 2023. 143.

74 Csomós László: Mayer Alapítvány, dr. Dénes Antal, Lengyel Pál kapcsolata. (1978. IV. 6.), 1978.

75 Csomós László: Mayer Alapítvány, dr. Dénes Antal, Lengyel Pál kapcsolata. (1978. IV. 6.), 1978.; Mayer Ignácné haláláról szóló híradás. Elhunytak. *Dunántúl*, 1935. november 14. 2.; Jegyzőkönyv a marcali árvaházban írt intézőbizottsági ülésről. 1939. december 18. Marcali Múzeum, Lsz. 2016.3.1.

Összegzés

A Lengyel család 4–5 generációjának történetéhez, amely a magyar zsidó asszimiláció egyik tipikus példjaként is leírható, érdekes megfigyeléseket tehetünk. A nagyapa, Lengyel József „harcos” neológ vallásosságával szemben fiának, Pálnak asszimilálódó, a vallás előírásait még valamennyire megtartó (például zsidó temetés) mintája látható. A kommunista író unoka, József identitásában egy már mindezt el is hagyó, tudatosan elfelejteni és szinte elrejtteni akaró törekvés ismerhető fel. Mayer Ignácné családjában viszont mindvégig megmaradt a neológ vallásosság gyakorlása: az ügyvéd férj több évtizedes hitközségi munkálkodása és jótékonsági szerepe erről nem hagy kétséget. Ugyanakkor Mayer István új identitás keresési határlépésében, főképpen a tanácsköztársaságbeli szerepvállalásában az unokatestvér erős befolyása feltételezhető. Tragikus halála összeroppantotta a szüleit, akik anyagi erőforrásaikat egy hagyományos zsidó jótékonsági emlékalapítványba irányították. Lengyel Pál az apjával és a sógorával ellentétben, a hitközségi munkában semmilyen komolyabb szerepet nem vállalt. Fontosabb volt számára, hogy az apját követve a helyi hitelbank igazgatóságában legyen tisztségviselő. A vállalkozásai azonban tönkrementek, így szinte menekülnie kellett arról a településről, ahol a testvérének családja az egyik legvagyonosabb famíliának számított. Özvegyét, Withmann Jankát ugyanakkor egy második házasság révén visszafogadták a neológ közösségbe, ahol még másfél évtizedet élhetett. Mindeközben megszakadt a személyes kapcsolata újságíró, író fiával, aki 1919-től nyomorgó emigránsként élt Bécsben és Berlinben, míg végül a Szovjetunióban telepedett le. A sztálini leszámolások részeként kétszer, 1938-ban és 1948-ban is letartóztatták, büntetőtáborokba zárták, majd kényszerlakhelyre költöztették. 1955-ben tért haza Magyarországra, ahol az elismerések mellett a szocialista rendszer belső kritikus értelmiségijeként tartották számon. Nem beszélt és nem írt naplóiban, önéletírásában zsidó származásáról, ugyanakkor egyes írásműveiben megjelenítette identitásváltásával kapcsolatos dilemmáit.